
Kanonizacija kulturnih svetnikov: analitični model

MARIJAN DOVIĆ

V PRVEM POGLAVJU BOMO PREDSTAVILI prenovljen model za proučevanje kanonizacije kulturnih svetnikov.¹ Model vključuje kanonične potenciale kandidata (*vita*), kanonizacijo v ožjem smislu (*cultus*) – tako njene konstitutivne elemente kot tudi dejavnike, ki zagotavljajo trajno reprodukcijo kanoničnosti – in širše družbene implikacije tega procesa (*effectus*). Zasnovan je bil induktivno, sprva zlasti na podlagi temeljitih raziskav posmrtnih karier nacionalnih pesnikov (Prešeren, Hallgrímsson, Mácha, Botev, Petőfi, Mickiewicz), v poznejših fazah pa je bil revidiran na podlagi vse bogatejšega gradiva, ki je vključevalo širši nabor umetnikov (slikarje, skladatelje, arhitekta) in nekaterih drugih kulturnikov (npr. jezikoslovcev). Model je torej mišljen kot metodološki pripomoček za sistematično ukvarjanje s komemoracijo in posmrtnim čaščenjem umetnikov in intelektualcev, pri čemer skuša upoštevati njune najrazličnejše oblike, tudi tiste, ki presenetljivo spominjajo na kulte (verskih) svetnikov.² Horizont čaščenja slednjih s sekularnimi kulti kulturnih svetnikov povezuje tudi pojem *kanonizacije*, ki smo ga izbrali za naše izhodiščno analitično orodje. Koncepti kanona, kanoničnosti in kanonizacije so v teku stoletij resda privzemali vrsto pomenskih odtenkov (zlasti v umetnostnem in verskem kontekstu), a nemara je z njimi ravno zato mogoče kar najučinkoviteje zajeti pisano množico raznolikih vidikov »posmrtnih življenj« slavljenih ustvarjalcev in njihovih opusov – zlasti če ideje kanona ne zožimo na njene diskurzivne vidike.³

¹ Delovna različica modela (brez podrobne končne preglednice) je bila že predstavljena v Dović 2012a oziroma (v angleški verziji) v Dović 2012b. Za koncepte kulturnih svetnikov in kanonizacije na splošno gl. uvod in Habjanovo poglavje v tej knjigi. Za razmah komemorativnih kultov pisateljev v Evropi gl. zlasti Leerssen in Rigney, ur. 2014.

² Za transfer konceptov kanonizacije in svetništva iz verske v sekularno sfero prim. Helgason 2011b, Helgason 2012, Dović 2012b in uvod k tej knjigi.

³ V tem smislu se namenoma vračamo k izvorni mnogostranosti koncepta kanon, značilni za grško kulturo (prim. Gorak 1991: 9–12).

Med vprašanji, ki se spontano porajajo v zvezi s kulturnimi svetniki, so verjetno tudi naslednja: zakaj (in pod kakšnimi pogoji) je lahko nekdo »izbran«, nekdo drug pa ne? Kako in kdaj se to zgodi? Kakšni so vzorci in postopki kanonizacije? Odgovori niso takoj na dlani, saj terjajo študij množice raznovrstnih dejavnikov, ki jih bomo tu skušali nekoliko sistematizirati. Raziskave posameznih primerov so pokazale, da je teoretsko upravičeno ločevati med dvema skupinama dejavnikov: imenovali ju bomo *vita* in *cultus*. Medtem ko se prva nanaša na posameznikove potenciale za kanonizacijo, torej na tisto, kar je ta sam prispeval (zavestno ali ne) k dejstvu, da bo nekoč mogel biti izbran, se druga nanaša na kanonizacijo v ožjem smislu – dejavnosti drugih akterjev socialnega omrežja, ki usmerja zapletene procese kolektivnega spominjanja.

Ukvarjanje z *vita* seveda ne pomeni vsakršnega biografskega angažmaja, temveč se mora usmeriti k tistim elementom biografskega arzenala, ki imajo razlagalni potencial v zvezi s posameznikovo izberljivostjo. Z drugimi besedami, med kaotičnimi nitmi posameznega »življenja« je treba izdvojiti tiste, ki so prek zapletenih postopkov interpretiranja, prilaščanja in včasih tudi izmišljanja postale referenčne za kanonizacijo. Med takšnimi utegnejo biti na primer pričevanje, deklarativno izražanje pripadnosti kulturni oziroma narodni skupnosti; mučeništvo kot trpljenje ali žrtev za to skupnost; obujanje ali zamišljanje preteklosti in vizije prihodnosti te skupnosti; pa seveda kultiviranje domače umetnosti, prosvetljevanje ali boj za narodne ideje. Dejavniki kategorije *cultus* se, nasprotno, večidel nanašajo na posmrtno kariero avtorja in njegove zapuščine. V tem pogledu se kot relevantni dejavniki kažejo pietetno obravnavanje reliktov in umetnin, ritualno obeleževanje »svetnikovih dni«, romanja na spominske kraje, poimenovanje (»krščevanje«) ustanov in lokacij, upodabljanje (slike, spomeniki), interpretiranje, prisvajanje in parodiranje del ter nazadnje različne oblike uradne potrditve (vpeljava v šolstvo, državni prazniki ipd.).

Ker so vzorci in postopki, ki jih skušamo zajeti s kategorijo *cultus*, številni in nadvse raznoliki, jih je smiselno nekoliko podrobneje klasificirati. Sledeč logiki t. i. performativnega obrata v delu novejših študij spomina, ki preusmerja pozornost od materialnih produktov (teksti, umetnine, spomeniki, ustanove ...) k ritualnim praksam, je mogoče razmišljati o dveh skupinah dejavnikov.⁴ Medtem ko prva zajema tiste, ki so bistveni za konstituiranje in utemeljitev kanoničnega

⁴ Za performativni obrat gl. Rigney 2011: 76–79; opreti pa se je mogoče tudi na razlikovanje med kulturo kot dobrinami oziroma izdelki in kulturo kot orodji (Even-Zohar 2010).

statusa, druga zajema dejavnike, ki so večinoma bolj dinamični, saj je njihova naloga nenehna reprodukcija kanoničnosti in transmisija njenih učinkov v času in prostoru. Če k temu dodamo še pregled implikacij oziroma učinkov v širšem družbenem kontekstu (*effectus*), lahko zarišemo takšno preglednico:

KANONIZACIJA KULTURNIH SVETNIKOV			
VITA	CULTUS		EFFECTUS
<i>POTENCIALI</i> <i>posameznika za</i> <i>kanonizacijo</i>	<i>PRODUKCIJA</i> <i>kanoničnega statusa</i>	<i>REPRODUKCIJA</i> <i>kanoničnega statusa</i>	<i>KONSEKVENCE</i> <i>za širšo družbo</i>
PERSONA <i>Potenciali, vezani na</i> <i>osebnost</i>	RELIKTI <i>Skrb za relikvije</i> <i>in materialno</i> <i>zapuščino</i>	RITUALI <i>Komemoracije in</i> <i>čaščenje</i>	OBLIKOVANJE SKUPNOSTI
AENIGMA <i>Potenciali, vezani na</i> <i>transgresije</i>	SPOMENIKI <i>Ustvarjanje</i> <i>spominskih obeležij</i>	APROPRIACIJA <i>Interpretiranje in</i> <i>prilaščanje</i>	PROSTORSKO- ČASOVNO OZNAČEVANJE
OPERA <i>Potenciali, vezani na</i> <i>vsebino del</i>	SKRIPTURA <i>Skrb za primarni</i> <i>korpus</i>	PROKREATIV- NOST <i>Množenje sekundar-</i> <i>nega korpusa</i>	KOLEKTIVNI IMAGINARIJ
ACTA <i>Potenciali, vezani na</i> <i>kulturne dosežke</i>	KONFIRMACIJA <i>Uradna potrditev in</i> <i>promocija</i>	INDOKTRINA- CIJA <i>Diseminacija prek</i> <i>šolskega sistema</i>	POLITIČNA TRANSFOR- MACIJA

Vita: posameznikovi potenciali za kanonizacijo

Koncept *vita*, ki si izposoja ime značilnega hagiografskega žanra, je seveda uporabljen metaforično. Kot smo že omenili, se nanaša na potenciale kandidata, in sicer na tiste, ki so jih kot relevantne prepoznali agenti kanonizacije.⁵ Tu lahko izpostavimo štiri kategorije. Prva med njimi, *persona*, vključuje

⁵ Ti potenciali se lahko vključijo v pripovedi, ki so strukturirane hagiografsko: zgodbe o kulturnih svetnikih – na primer o Adamu Mickiewiczu – tedaj v resnici postanejo vitae. Prim. tudi poglavje Alenke Koron o Prešernu v tej knjigi.

potenciala, ki so povezani s posameznikovo osebnostjo in pojavo oziroma (javno) podobo. Zelo pogosto, skoraj praviloma, so bili prihodnji kulturni svetniki izrazito zanimive figure z vidika vedenja, življenjskih stilov pa tudi same fizične pojavnosti.⁶ Odstopajoča izjemnost, celo karizmatičnost, je bila praviloma interpretirana v smislu ideje genialnosti, kar je njihove kognitivno-kreativne zmožnosti potisnilo v bližino iracionalnega, običajnim smrtnikom odmaknjene in nedosegljivega.

V tem smislu naslednja kategorija, *aenigma*, specificira predvsem transgresije in odklone, vpredene v posameznikov biografski dosje. Takšne transgresije, pogosto diseminirane prek legendarnega ustnega izročila, ki ga je kanonizacijski diskurz občasno skušal potlačiti, so lahko »grešnost« (boemskost, opojne substance, erotika), »mučeništvo« (trpljenje in žrtev), domnevni »apokrifi« (pisma, dnevniki, dokumenti, dela) in celo »čudeži«.⁷ Moralne kreposti kulturnih svetnikov so bile seveda pogosto vprašljive, oddaljene od zgledov (krščanskih) svetnikov (prim. Burnsa in Prešerna, razvpita ljubitelja alkohola in mladih deklet), a sem in tja se najdejo tudi kandidati, ki so bližji asketskim idealom pravega svetnika (Gaudí, Maironis, Čavčavadze, deloma Mickiewicz).⁸ Vsekakor se zdi, da kulturni svetniki z dolgočasnimi življenji niso privlačni in da enigmatični obstret ostaja pomemben kanonizacijski dejavnik. Medtem ko je težko identificirati en sam primer, kjer ni mogoče govoriti o takšnem obstretu, so mnogi primeri v tem pogledu dobesedno preobloženi (Mickiewicz, Mácha, Eminescu, Petőfi, Kazinczy, Prešeren).

⁶ Problematika upodabljanja kulturnih svetnikov oziroma iskanje, konstruiranje in manipuliranje njihove »avtentične« vizualnosti je izredno obsežno področje; zlasti zanimivo postaja v primerih, ko ni zanesljivih portretov ali fotografij, na primer pri Prešernu ali Hallgrímssonu.

⁷ Na začetku 20. stoletja sta se na primer oglasila »duhova« Boteva in Hallgrímssona in obogatila svoja opusa z novimi besedili, zadnji pa je celo »sodeloval« pri repatriaciji lastnih reliktov (prim. Penčev 2010: 119; Helgason 2011a). Prim. Mickiewiczovo »čudežno« otroštvo in njegovo sugestivno improvizacijsko zmožnost (Koropecy 2010: 24–27).

⁸ Sem in tja je v takšnih primerih kanonizaciji v kulturnem kontekstu lahko sledila tudi kanonizacija v verskem. Prim. uvod in Vidmarjevo poglavje o Plečniku in Gaudíju v tej knjigi.

Tomasz Lisiewicz, *Apoteoza preroka* (*Apoteoza wieszczca*), olje, 1894 (izvirnik hrani Muzej Adama Mickiewicza, Śmiełow, Poljska)

Tretja kategorija, *opera*, zajema potenciale, povezane z vsebino umetniških del. V takšnem ali drugačnem smislu mora biti umetniški opus v celoti ali vsaj delno prepoznan kot nekaj eksemplaričnega, prelomnega in konstitutivnega – trajnost takšne percepcije je *sine qua non* kanonizacije. Zanimivo je, da interpretativna kompleksnost opusa dolgoročno ne škoduje kanonizaciji; nasprotno, še tako pregnano slavljenje recepcijsko nezahtevnih avtorjev praviloma zbledi, ko njihove zapuščine ni več mogoče interpretirati v novih kontekstih.⁹ Relevantno je tudi gojenje kulta umetnosti in umetnika. V literaturi je na primer ekstenzivno, celo obsesivno ukvarjanje s toposi umetnika, njegovega posebnega poslanstva ali na primer njegovega mejnega položaja vidca oziroma preroka vidna poteza številnih kanoniziranih opusov.¹⁰ Kot da bi bili motivi za kanonizacijo nekako anticipirani v umetniških delih – s poudarjanjem lastnega umetniškega položaja, slavljenjem velikih umetniških predhodnikov, pisanjem (manjkajočih) nacionalnih epopej, z obujanjem ali izumljanjem zgodovinske tradicije in preroškimi vizijami prihodnosti.¹¹

⁹ Danes manj znani flamski pisatelj Hendrik Conscience (1812–1883) je na primer doživel postavitve spomenika v Antwerpnu (prim. De Ridder 2014). Paradigmatski slovenski primer je seveda usoda Jovana Vesela - Koseskega (prim. Ježevu poglavje).

¹⁰ Sem sodi tudi pesniška »samoposvetitev«, ki jo v tej knjigi analizira Marinčič.

¹¹ Pri tem povezava z »nacionalnim« ni nujno zelo tesna: medtem ko so nekateri opusi neposredno nacionalistični, je bilo pri drugih treba povezavo z nacionalnim

Na drugi strani so ekstremni, militantni nacionalistični revolucionarji, ki so dobesedno padli v boju za domovino (in s tem pridobili mučeniški sloves), kot sta Petőfi in Botev, nekeje vmes pa celovite kulturno-preroditeljske figure, med katerimi sta na primer Maironis in Bialik.¹³

Z nekoliko splošnejšega gledišča je morda najzanimivejša ugotovitev v zvezi z *vitae* tale: pri domala vseh kulturnih svetnikih, kanoniziranih v različnih literarnih kulturah, je resda mogoče na osi življenje-delo ugotavljati neko (pripisano) izjemnost, toda pri tem vendarle ni mogoče najti povsem novitega vzorca. Življenja, osebnosti, »kreposti«, opusi in delovanje prihodnjih kulturnih svetnikov so namreč preprosto preveč raznoliki, da bi bilo mogoče izolirati niz nepogrešljivih lastnosti, ki bi pojasnile, kateri tip posameznikov je bil najprimernejši za povzdignjenje v svetniški status. Če torej obstaja enotnost, jo bomo prej kot v *vita* našli v dejavnih produkcije in reprodukcije kanoničnega statusa.¹⁴

Cultus: produkcija kanoničnega statusa

Dejavniki, ki jih obravnavamo v okviru krovnega koncepta *cultus* – gre za splošen latinski izraz za čaščenje oziroma kulte svetnikov – so v nasprotju z dejavniki *vita* neodvisni od samih kandidatov: v celoti so v domeni delujočih sil (individualnih ali institucionalnih), ki se ukvarjajo s kanonizacijo teh kandidatov. Med dejavniki, ki so relevantni z vidika vzpostavitve oziroma utemeljitve kanoničnega statusa, je vsekakor ukvarjanje z *relikti*: gre za stalno, včasih celo obsesivno skrb varuhov kanonizacije. Čeprav relikvije kulturnih svetnikov načeloma niso razumljene kot vir nadnaravnih moči, je njihova obravnava neredko imitirala *translatio*, eno od konstitutivnih praks krščanskih svetniških kultov. Posmrtni ostanki mnogih kulturnih svetnikov so bili slovesno izkopani in ceremonialno premeščeni na drugo, prestižnejše mesto (*elevatio*), postavljeni na ogled ali repatriirani; pogosto so se

¹³ Prim. Koropeckyj 2010, Pynsent 2010, Dović 2010, Mihăilescu 2010, Neubauer 2010, Penčev 2010, Tereskinas 2010, in Abramovich 2010. Primer Njegoša, ki je bil nacionalni pesnik in obenem še verski in posvetni vodja, je s te perspektive še posebej zanimiv (prim. Slapšak 2010 in Baskar v tej knjigi).

¹⁴ Na takšno misel napeljuje na primer presenetljiva sorodnost komemorativnih kultov po vsej celini, ki je odlično dokumentirana v knjigi *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe* (Leerssen in Rigney, ur. 2014).

ob njih razvneli spori o avtentičnosti.¹⁵ S podobno pieteto so obravnavani sekundarni relikti: materialna umetniška zapuščina (izvirna dela, rokopisi, dnevniki), osebna lastnina (dela, knjige, pohištvo, pripomočki), objekti (muzealizirane sobe in hiše) in celo t. i. kontaktni relikti (naravnost presenetljivo v primerih Burnsa in Mickiewicza).¹⁶ Kot vulgariziran podaljšek skrbi za relikte se praksa poblagovljenja širi v številne, včasih presenetljive predele materialne kulture: od ikon in spominkov, luksuznih bibliofilskih objektov in reprodukcij do vsakršnih pripomočkov, pijač (vino Petrarke ali Rosalíe de Castro), tobaka (Mickiewiczzeve cigarete) ali hrane (*Mozartkugeln*, Prešernove kroglice itn.).

Večtisočglava povorka ob prenosu posmrtnih ostankov češkega nacionalnega pesnika Karla H. Máche na višegrajsko pokopališče Slavín v Pragi, 1939; med nosilci krste sta pesnika František Halas in Josef Knap (literarni arhiv PNP, Praga)

Še en zelo očiten vidik kanonizacije je postavljanje *spomenikov*. Grobovi z nagrobniki, javni spomeniki v parkih in mestnih središčih, muzealizirani

¹⁵ Izginula telesa (Botev, Petőfi) so se izkazala kot neizčrpen vir za rubriko aenigma. Primer ukvarjanja z relikti je tudi nedavna visokotehnoška raziskava v Madridu, ki naj bi odkrila Cervantesove ostanke.

¹⁶ V srednjeveških kultih je veljalo, da se lahko svetniške moči prenesejo tudi na predmete, ki so položeni v bližino svetnika (oziroma svetnikovih relikvij). Zgodnji vzorec delno sorodne prakse pri literarnih kultih ponuja znamenita Shakespearjeva murva, ki je že sredi 18. stoletja postala neusahljiv vir manipulacij (prim. Rosenthal 2008); njen odmev v moderni pop kulturi pa je na primer šal s potnimi kapljicami Elvisa Presleyja.

objekti in spominske plošče, posvečene kulturnim svetnikom, postopoma oblikujejo gosto geografsko mrežo simbolno investiranih spominskih krajev, v marsičem podobno mreži krščanskih svetniških središč, ki so v srednjem veku prepredla Evropo.¹⁷ Med njimi imajo osrednjo vlogo grobovi, (rojstne) hiše, ki so pri zvezdnikih svetovnega kanona postale viden ekonomsko-turistični dejavnik,¹⁸ ter veliki javni spomeniki. Medtem ko so dotlej v spomin na umetnike (poleg nagrobnih spomenikov) postavljali predvsem biste in reliefe v interijerjih, so se zlasti po letu 1840 v evropskih mestih začeli epidemično množiti celopostavni kipi na bahavih podstavkih, ki so zavzemali osrednje urbane prostore.¹⁹ Spomeniki in spominski kraji nastajajo še danes, a pri tem včasih privzemajo izrazito inovativne podobe (npr. potok v katalonskem Folguerolesu, ki je kanaliziran tako, da oblikuje podpis Jacinta Verdagerja).

Spomenik Walterju Scottu, še danes verjetno najbolj megalomanski spomenik kakemu umetniku, 1844, Edinburgh, Škotska (neznani fotograf, okrog 1860)

¹⁷ Čeprav je v zadnjem času izraz »lieux de mémoire« (prim. Nora 1989) dosegel široko priljubljenost, se v tem kontekstu raje odločamo za natančnejši izraz »spominski kraji« (»sites of memory«).

¹⁸ Sem sodijo na primer Goethejeva hiša v Weimarju (prim. Plachta 2008), Scottov znameniti dvorec Abbotsford (prim. Rigney 2012), oba slavna že za avtorjevega življenja, in Shakespearjeva (domnevna) rojstna hiša v Stratfordu (prim. Rosenthal 2008). Na splošno o rojstnih hišah piše Harald Hendrix (2008).

¹⁹ Prototip za srednjeevropski prostor je Schillerjev spomenik v Stuttgartu iz leta 1839, naravnost gigantski primerek svoje vrste pa je edinburški spomenik Scottu iz leta 1844.

Naslednjo skupino dejavnikov produkcije kanoničnega statusa, skrb za primarni korpus (umetnin), smo poimenovali *skriptura*. V nekem smislu se težnja po zbiranju, ohranjanju in zvesti reprodukciji celotnega opusa kaže kot dvojnik ukvarjanja z relikvijami: fizični korpus je tu metaforično nadomeščen z umetniškim.²⁰ Podobno kot sveta besedila tudi dela kulturnih svetnikov postanejo predmet obsesivne skrbi za tekst: strasti do faksimila, dobesedne reprodukcije in ugotavljanja ultimativne različice.²¹ Različne izdaje (znanstvenokritične pa tudi poljudne), izbori in prevodi (antologije, pregledi, retrospektive) so vedno v osrčju prizadevanj agentov kanonizacije, saj so temelj kanoničnosti in njene reprodukcije.

Nazadnje je treba omeniti še *konfirmacijo*, uradno potrjevanje in promocijo kanoničnega statusa. Ta proces v primerjavi s postopki, ki so se skozi stoletja razvili za kanonizacijo katoliških svetnikov, ni strogo kodificiran.²² Začenja se s priznanjem v matičnem umetnostnem podsistemu, nadaljuje se v polju širše kulture in se nazadnje odloči na polju politike – ne glede na morebitno »ljudsko« podpora namreč nekatera področja kanonizacije (npr. postavljanje spomenikov) zahtevajo določeno politično moč.²³ Podobno velja za »krščevanje«, ki dopolnjuje konstelacijo spominskih obeležij: neštete lokacije (ulice, trgi, parki, jezera, nabrežja, okrožja, vrhovi, poti ...), ustanove in dogodki so poimenovani z imenom kulturnega svetnika in tako na specifičen način zaupani njegovemu »zavetništvu«. ²⁴ Dokončno potrditev kulturnim svetnikom podeli državni aparat, ki jih sprejme v svoje šolske učne načrte, na kovance, bankovce, znamke, državne simbole ali celo v državni koledar.²⁵

²⁰ Prendergast (2004) se v knjigi o Chaucerju elegantno poigrava s konceptoma *corpse* in *corpus*.

²¹ Za koncepta »skrbi za tekst« (»Textpflege«) in »skrbi za smisel« (»Sinnpflege«) gl. Assmann in Assmann 1987: 11–15.

²² Za proces formalizacije kanonizacijskih postopkov v katolicizmu prim. Deloos 1983.

²³ S te plati prim. analizo postavljanja ljubljanskih spomenikov Vodniku in Prešernu (Dovič 2013).

²⁴ Prim. raziskavo, ki je pokazala na prvenstvo Prešerna (skupaj evidentiranih 134 spominskih enot) med slovenskimi literati (Dovič 2016).

²⁵ Seveda je to mogoče le, kadar določeno nacionalno gibanje – prek faz A, B in C (Hroch 1993: 6–7) – doseže zadostno politično suverenost. Zdi se, da v fazi C, ko agitacija manjših skupin končno preraste v množično gibanje, tudi svetniški kulturi dosežejo svoj vrhunec v smislu ritualnosti, medtem ko pozneje oblike kanonizacije postanejo manj evforične.

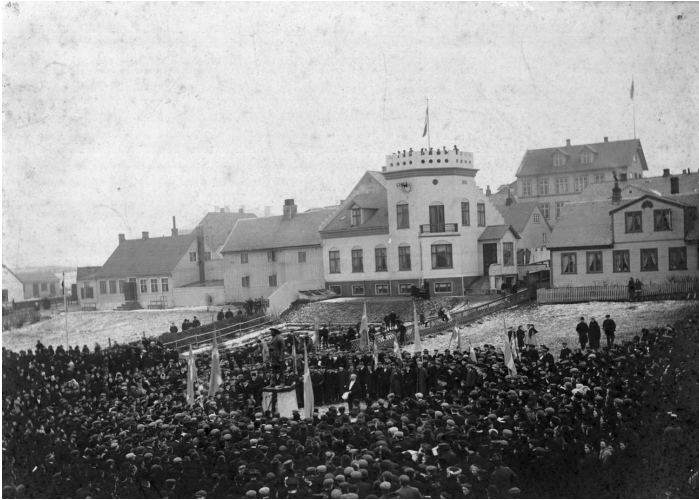
Romunski nacionalni pesnik Mihai Eminescu na bankovcu za 500 lejev iz leta 2005

Cultus: reprodukcija kanoničnega statusa

Med dinamičnimi vidiki kanonizacije, ki omogočajo ohranjanje kanoničnosti skozi čas, bomo na prvem mestu omenili *rituale*. Komemoracije, jubilejne slavnosti, odkritja spomenikov, svečana kosila in večerje z zdravicami, podelitve nagrad, razstave, žive slike (»tableaux vivants«) so v 19. stoletju postali splošno razširjeni. Vzorci čaščenja kulturnih svetnikov so praviloma vključevali neko obliko ikonodulstva, zaradi intenzivnega interkulturnega transfera pa so bili presenetljivo podobni tudi v zelo oddaljenih kulturah. Običajno so obsegali organiziran sprevod oziroma procesijo, ikono (doprski kip ali portret), postavljeno v javni prostor, počastitev podobe s polaganjem (lorovovega) venca, slovesno oracijo in izvajanje novih del, posvečenih kulturnemu svetniku. Rituali so bili redni, na »svetnikov praznik«, medtem ko so večje obletnice in odkritja velikih spomenikov postali okvir za množična ritualna zborovanja, ki so privabila po več deset tisoč ljudi;²⁶ v tem smislu Quinault (1998) povsem upravičeno uporablja izraz »kult stoletnice«. Zanimivo je, da so bili za »svetnikov dan« pogosto izbrani datumi smrti – podobno kot v krščanskih kultih, kjer ta dan predstavlja *dies natalis*, dan vnovičnega rojstva v nebeško svetniško občestvo. Tako kot pri verskih svetnikih sta se tudi v zvezi s kulturnimi svetniki razmah-

²⁶ Leta 1880 se je odkritja Puškinovega spomenika v Moskvi domnevno udeležilo okrog 100.000 ljudi (Stewart 2014); za kanonizacijo Puškina prim. Javornikovo poglavje v tej knjigi. Celó v Sloveniji naj bi se odkritja Vodnikovega ljubljanskega spomenika leta 1889 udeležilo okrog 10.000 ljudi (Dović 2013).

nili ritualno romanje ter polaganje darov na grobove in druge simbolno investirane spominske lokacije.²⁷

Slovesnosti ob odkritju spomenika pesniku Jónasu Hallgrímssonu, 1907, Reykjavík, Islandija (arhiv muzeja kiparja Einarja Jónssona, Reykjavík)

Naslednji pomemben vidik vzdrževanja kanoničnosti je *apropriacija*. Praviloma se v povezavi z osebnostjo in zlasti opusom kulturnega svetnika sčasoma oblikuje bogat metabesedilni korpus, ki sega od znanstvenih do povsem poljudnih obravnav. V tej obilni plasti eksegetskih komentarjev ves čas poteka kompleksen proces interpretiranja in prilščanja. Promotorji kanonizacije se s svojimi nasprotniki pogajajo o statusu kulturnega svetnika, skušajo odstraniti morebitne tekmece, reinterpreterirati življenje in delo na različnih ravneh ter ga umestiti v domači in svetovni kanon (prim. koncept »svetovljenja«, kot ga po Djelalu Kadiru v tej knjigi priredi Juvan). Pogosto je dediščina kulturnih svetnikov predmet hagiografske mistifikacije, brezobzirne ideološke manipulacije in ekstrakcije poenostavljajočih »manter«, zgoščenih v udarne, priljubljene slogane.²⁸

²⁷ Ritual je bil pogosto sklenjen z družabnimi dogodki, pogosto že z jasno socialno stratifikacijo, ki je nakazovala novo razporejanje družbenih razmerij (npr. banket v zaprtem prostoru za elito, veselica s plesom za množice).

²⁸ Neubauer na primer ugotavlja, da so bili tako rekoč vsi nacionalni pesniki v socialističnih državah bolj ali manj upravičeno reinterpreterani kot protokomunisti (2010: 16–18).

Med temeljne vidike množenja sekundarnega korpusa sodi tudi *prokreativnost*. Zdi se, da je ravno sposobnost nenehne stimulacije novih derivativnih del ena izmed temeljnih potez umetniškega korpusa, ki se uspešno upira naravnemu procesu pozabljanja. Novi korpus neredko eksponentno preseže obseg primarnega: včasih le peščica kanoničnih pesmi (ali slik) zadošča za »prevod« v tisoče novih del najrazličnejših žanrov. Nova dela, ki so navdahnjena s primarnim korpusom, lahko s tem vzpostavljajo široko paletu medbesedilnih razmerij: bodisi slavijo izvorna dela in njihovega avtorja, imitirajo ali parodirajo njihov slog in vsebino, ali pa se enostavno naslonijo nanje v kreativnem, igrivem medbesedilnem stiku. Prokreativnost seveda ni omejena na izvorni žanr, jezik ali umetniški podsistem: literarno besedilo je na primer lahko uglasbeno kot instrumentalna skladba, prirejeno za zborovsko petje, upodobljeno kot slika ali kip; lahko postane temelj za opero, igro ali filmski scenarij oziroma nasploh na najrazličnejše načine spodbudi novo ustvarjalnost.

Drobna knjižica Prešernovih *Poezij* na ozadju obsežnega sekundarnega korpusa (fotografija Marijan Dovič)

Nazadnje je treba kot nepogrešljivo sestavino učinkovitega oblikovanja stabilne kanonične tradicije izpostaviti še *indoktrinacijo*. Ta se sicer začenja na ravni ustrezne mreže posredniških struktur, predvsem medijev in ustanov, toda njen najmogočnejši instrument je nedvomno izobraževalni aparat. Kanonični status kulturnih svetnikov se lahko dolgoročno uspešno prenaša med genera-

cijami le v okviru izobraževalnega procesa. Pogosto se indoktrinacija začneja že v vrtcu (internalizacija preprostih legend), pozneje pa se, podrobno načrtovana v učnih programih, nadaljuje v osnovni šoli (spoznavanje osnovnih kategorij in manter, učenje na pamet, recitacija) in srednji šoli (podroben študij korpusa).²⁹ Tudi najvišja, univerzitetna raven izobraževanja lahko služi poglobljanju in reprodukciji obstoječih kanoničnih vzorcev, vendar obenem predstavlja tudi prostor možnosti za njihovo preseganje.

Effectus: konsekvence za širšo družbo

Kulte in kanonizacijo kulturnih svetnikov v zadnjih dveh stoletjih, kot jih zarisuje predstavljeni analitični model, je seveda treba razumeti v kontekstu razvoja nacionalizma kot posvetne religije. V tem smislu skušamo v rubriki *effectus* opisati njihove širše družbene učinke. Ti so neločljivo povezani z *oblikovanjem skupnosti*, tj. s konstrukcijo in konsolidacijo (novega) občestva. Kot skupni idoli in eksemplarični modeli so za člane takšnih občestev kulturni svetniki tudi modeli za oblikovanje identitete, zlasti na ravni narodnih (jezikovnih) skupnosti, a tudi regij ali imperijev.³⁰ Prek identifikacije s skupnostjo svetnikovih častilcev in aktivnega izražanja privrženosti v privlačnih spomin-skih ritualih je posameznik – če uporabimo Althusserjev znani koncept – *interpeliran* v skupnost, ki ni le »zamišljena«, temveč dejansko tudi utelešena, materializirana.

²⁹ Otroci se že v slovenskih vrtcih ob kulturnem prazniku pogosto seznanijo s kategorijo Pesnika, ki je otrokom prijazen (»doktor Fig«), prek zgodbe o nedosegljivi Juliji pa tudi z idejo romantične ljubezni. Podrobno o Prešernu v šolah piše Božič 2010.

³⁰ Imperialni vidik je značilen zlasti za kulturne figure kolonialnih velesil, kot so Shakespeare, Cervantes ali Camões. Primeri Petrarke, pa tudi Scotta in Burnsa, so v tem pogledu nekoliko bolj zapleteni.

Množično praznovanje stoletnice smrti Friedricha Schillerja v Stuttgartu ob vznožju prvega velikega pesnikovega spomenika iz leta 1839, 1905 (arhiv Goethezeitportal)

Kot smo že nakazali, je kanonizacija kulturnih svetnikov vidno zaznamovala tudi organizacijo (nacionalne) države s pomočjo *prostorsko-časovnega označevanja*. Kjer je nacionalni projekt napredoval v političnem smislu, se je na ozemlju (vzpostavljajoče se) države oblikovala mreža spominskih obeležij, ki je prepredla poprej »nedolžno« pokrajino z novim slojem asociacij in jo tako podvrgla (semiotični) nacionalizaciji. Kulturni svetniki resda niso bili vedno v prvi bojni vrsti takšnega osvajanja ozemlja (pogosto so pomembnejšo vlogo odigrali vladarji, politiki, vojskovodje, junaki ali revolucionarji), pa vendar so bili praviloma dejavno vključeni v proces. Pogosto – v primeru Boteva, Camõesa, Prešerna, Rosalíe de Castro in drugih – so bili uporabljeni tudi pri organizaciji specifičnega (sekularnega) koledarja.³¹

Z vidika kohezije novih skupnosti sta čaščenje kulturnih svetnikov in ekstenzivna obravnava njihove zapuščine bistveno prispevala k oblikovanju *kolektivnega imaginarija*. S pomočjo skrbnega hranjenja, reprodukcije in indoktrinacije kanonizirani »korpus« vseskozi ostaja prisoten, na razpolago za takojšnje

³¹ Radikalen model sekularizacije javnega prostora in državnega koledarja je vpeljala francoska revolucija (Ozouf 1991: 265–267), medtem ko so poznejše reforme ubirale mehkejše, a uspešnejše pristope.

reference in medbesedilno preigravanje. Mantre, poenostavljene interpretacije in standardizirana ikonografija postanejo skupni repozitorij, ki omogoča diseminacijo najrazličnejših političnih ali moralnih sporočil. Obenem pa »temeljna dela« kulturnih svetnikov, njihove interpretacije in nenehno množiči se sekundarni korpus priskrbijo rezervoar kolektivnega spomina.

Potemtakem je očitno, da je kulturne svetnike treba razumeti v kontekstu širše *politične transformacije*. Medtem ko so stari modusi lojalnosti nezadržno slabeli, je zagotavljanje pripadnosti novim kulturnim skupnostim postajalo ključen vidik obnavljanja in vzdrževanja družbene kohezije. Kulturni svetniki so bili v tem smislu mogočno orodje in njihova kanonizacija nikdar ni bila stvar obrobnežev: nasprotno, običajno je zaposlovala posameznike z najvišjimi kulturnimi, pa tudi političnimi ambicijami. Namesto da bi torej obravnavali kanonizacijo pretežno kot igro ali bitko, ki poteka v estetskem polju, je treba priznati, da je bila neposredno pripeta na sfero moči in avtoritete v razvijajoči se nacionalni državi: tu je zagotavljala ustrezno legitimacijo novih elit ter omogočala prerazporejanje simbolnega, kulturnega, političnega in celo ekonomskega kapitala. Ob tem je čaščenje kulturnih svetnikov kot vitalna sila kulturnega nacionalizma pogosto navdihovalo nacionalistične strasti in spodbujalo unifikacijo prej večetničnih in večjezičnih območij, kar je seveda vodilo v konflikte med dominantnimi in manjšinskimi skupnostmi. V tem smislu so kulturni svetniki kot emblemi nacionalnosti odigrali pomembno vlogo v razvoju »Evrope narodov«.

* * *

Mogoče je upati, da se bo predlagani analitični okvir izkazal za uporabno orodje pri nadaljnjem zbiranju in sistematizaciji primerjalnih podatkov o kulturnih svetnikih; delu, ki še zdaleč ni opravljeno. Šele tedaj bo mogoče na nekatera najzanimivejša vprašanja o kulturnih svetnikih odgovoriti v širšem, evropskem kontekstu. Medtem ko je v posameznih primerih gotovo mogoče dodatno raziskati, zakaj so bili nekateri posamezniki izbrani, drugi pa ne, je v širši perspektivi treba pojasniti predvsem razlike med kulturami. Tu je treba omeniti na primer razkorak med kulturnimi centri in (pol)periferijami, med državnimi in nedržavnimi narodi ter različna vrednotenja (statuse) kulturnih svetnikov v primerjavi z drugimi sekularnimi (ali verskimi) osebnostmi matičnih kultur. Poleg tega obstajajo velike razlike med kulturami, kjer

je čaščenje osredotočeno na eno samo osebo, in kulturami, kjer je čaščenje razpršeno na več osebnosti ali kjer kulturni svetniki sploh niso odigrali pomembne vloge. Razložiti in interpretirati je treba tudi presenetljivo različne časovnice posameznih kultov, vključno z vprašanjem živosti, tj. relevantnosti za sodobnost: medtem ko nekateri kulturni svetniki danes še funkcionirajo, so drugi v zadnjih desetletjih v opaznem zatonu. Obravnava zapletenih razmerij med lokalnimi (nacionalnimi) in globalnimi kanonizacijskimi vzorci (zakaj in kako so nekateri kulturni svetniki postali mednarodne zvezdniške figure, večina pa ne) bi omogočila tudi dragocen prispevek k sodobnim raziskavam nadnacionalne hiperkanoničnosti. Navsezadnje pa nekateri presenetljivi premiki v zadnjih desetletjih – na primer lokalna prizadevanja za cerkveno kanonizacijo umetnikov (prim. uvod, Baskarjevo in Vidmarjevo poglavje) – kažejo, da vprašanje kulturnih svetnikov tudi po dvesto letih ostaja relevantno in nemara zahteva celo novo fazo refleksije.

KANONIZACIJA ...	
VITA	CULTUS ...
<i>POTENCIALI</i> <i>posameznika za kanonizacijo</i>	<i>PRODUKCIJA</i> <i>kanoničnega statusa</i>
<p>PERSONA <i>Potenciali, vezani na osebnost</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Izjemnost – Karizma – Videz in življenjski stil – Anekdotična zapuščina – Zaveznitva in sledilci 	<p>RELIKTI <i>Skrb za relikvije in materialno zapuščino</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Prekopavanje ali repatriacija posmrtnih ostankov – Zaščita del, osebnih predmetov, pohištva – Muzealizacija – Sekundarni relikti in spominki
<p>AENIGMA <i>Potenciali, vezani na transgresije</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Grehi – Skrivnosti – Trpljenje in mučeništvo – Čudeži – Apokrifi 	<p>SPOMENIKI <i>Ustvarjanje spominskih obeležij</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Nagrobni spomeniki – Spominske plošče – Kipi in reliefi v interierih – Javni spomeniki na odprtem – Spominski objekti (sobe, hiše, muzeji, panteoni)
<p>OPERA <i>Potenciali, vezani na vsebino del</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Eksemplaričnost – Prelomnost, inovativnost – Interpretativna kompleksnost – Prisivjanje ali izumljanje (nacionalne) preteklosti – Samoposvetitev, kult umetnika, profetizem 	<p>SKRIPTURA <i>Skrb za primarni korpus</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Zbiranje kompletnega opusa – Faksimili in ponatisi – Ekscesivna tekstna kritika – Obsedenost z avtentičnostjo – Institucionalizacija zbiranja in hrambe
<p>ACTA <i>Potenciali, vezani na kulturne dosežke</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Prosvetljevanje – Kulturno načrtovanje – Izpovedovanje nacionalizma – Javni boj (diskurz, politika, oborožen odpor) 	<p>KONFIRMACIJA <i>Uradna potrditev in promocija</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Krščenje lokacij (ulice, trgi) in ustanov – Podoba na državnih simbolih (denar, znamke) – Uradni spominski dnevi – Šolski učni načrti

... KULTURNIH SVETNIKOV	
... CULTUS	EFFECTUS
<i>REPRODUKCIJA</i> <i>kanoničnega statusa</i>	<i>KONSEKVENCE</i> <i>za širšo družbo</i>
RITUALI <i>Komemoracije in čaščenje</i> <ul style="list-style-type: none"> – Stoletnice, svetnikovi dnevi – Odkritja spomenikov, romanja, daritve – Procesije, spektakli, žive slike – Ikonodulstvo – Banketi, zdravice, plesi 	OBLIKOVANJE SKUPNOSTI <ul style="list-style-type: none"> – Ugodje kolektivnih ritualov – Konstrukcija skupnih idolov – Identifikacija z množico častilcev – Interpelacija v skupnost (nacionalno, regionalno, imperialno)
APROPRIACIJA <i>Interpretiranje in prilščanje</i> <ul style="list-style-type: none"> – Pogajanje o statusu – Znanstvena eksegeza – Ekstrakcija manter – Hagiografska mistifikacija – Ideološka manipulacija 	PROSTORSKO-ČASOVNO OZNAČEVANJE <ul style="list-style-type: none"> – Kultiviranje javnega prostora – Kulturna kolonizacija metropol – Nacionalizacija geografije – Reorganizacija sekularnega koledarja
PROKREATIVNOST <i>Množenje sekundarnega korpusa</i> <ul style="list-style-type: none"> – Kreativno (igrivo) medbesedilno nanašanje – Povzdigovanje, imitacija – Parodija, desakralizacija – Prenos v druge umetnosti, medije ali jezike 	KOLEKTIVNI IMAGINARIJ <ul style="list-style-type: none"> – Repozitorij kolektivnega spomina – Skupna referenčna intertekstualna baza – Deljena zgodovinska zavest – Prenos političnih in moralnih sporočil
INDOKTRINACIJA <i>Diseminacija prek šolskega sistema</i> <ul style="list-style-type: none"> – Legende in preprosti biografski koncepti (vrtec) – Usvajanje manter (osnovna šola) – Memorizacija in recitiranje – Poglobljen študij korpusa (srednja šola in univerza) 	POLITIČNA TRANSFORMACIJA <ul style="list-style-type: none"> – Redistribucija simbolnega, kulturnega in političnega kapitala – Legitimiranje novih elit – Novi modusi družbene kohezije – Spremenjeni vzorci kulturne dominacije

Literatura

- ABRAMOVICH, DVIR, 2010: Bialik, the Poet of the People. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 128–132.
- ASSMANN, ALEIDA, in JAN ASSMANN, 1987: *Kanon und Zensur*. V: Aleida Assmann in Jan Assmann (ur.): *Kanon und Zensur*. München: Wilhelm Fink. Str. 7–27.
- BOŽIČ, ZORAN, 2010: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren*. Ljubljana: Tangram.
- CORNIS-POPE, MARCEL, in JOHN NEUBAUER (ur.), 2010: *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. 4. Amsterdam: John Benjamins.
- DE RIDDER, AN, 2014: *Conscience 1883: Between Flanders and Belgium*. V: Leerssen in Rigney (ur.) 2014, str. 188–202.
- DELOOZ, PIERRE, 1983: *Towards a Sociological Study of Canonized Sainthood in the Catholic Church*. V: Stephen Wilson (ur.): *Saints and their Cults*. Cambridge: Cambridge University Press. Str. 189–216.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2010: *France Prešeren: A Conquest of the Slovene Parnassus*. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 97–109.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2012a: *Model kanonizacije evropskih kulturnih svetnikov*. *Primerjalna književnost* 35, št. 3, str. 71–85.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2012b: *The Canonization of Cultural Saints: An Introduction*. V: Sonja Stojmenska-Elzeser in Vladimir Martinovski (ur.): *Literary Dislocations*. Skopje: Institute of Macedonian literature. Str. 557–569.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2013: *Vodnik, Prešeren in začetki postavljanja spominskih obeležij slovenske literarne kulture*. *Primerjalna književnost* 36, št. 2, str. 133–151.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2016: *Prostor spomina: spominska obeležja slovenske literarne kulture*. V: Marko Juvan (ur.): *Prostori slovenske književnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Str. 181–205.
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR, 2010: *Culture as Goods, Culture as Tools*. V: Itamar Even-Zohar: *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: Tel Aviv University. Str. 9–14.
- GORAK, JAN, 1991: *The Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea*. London: The Athlone Press.
- HELGASON, JÓN KARL, 2011a: *Relics and Rituals: The Canonization of Cultural »Saints« from a Social Perspective*. *Primerjalna književnost* 34, št. 1, str. 165–189.
- HELGASON, JÓN KARL, 2011b: *The Role of Cultural Saints in European Nation States*. V: Rakefet Sela-Sheffy in Gideon Toury (ur.): *Culture Contacts and the Making of Cultures*. Tel Aviv: Tel Aviv University. Str. 245–251.

- HELGASON, JÓN KARL, 2012: Relics of Immortality: The Broader Context of Cultural Saints. V: Sonja Stojmenska-Elzeser in Vladimir Martinovski (ur.): *Literary Dislocations*. Skopje: Institute of Macedonian Literature. Str. 577–584.
- HENDRIX, HARALD, 2008: Writers' Houses as Media of Expression and Remembrance. V: Hendrix (ur.) 2008, str. 1–11.
- HENDRIX, HARALD (ur.), 2008: *Writers' Houses and the Making of Memory*. New York: Routledge.
- HROCH, MIROSLAV, 1993: From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe. *New Left Review*, št. 1/198, str. 3–20.
- KOROPECKYJ, ROMAN, 2010: Adam Mickiewicz as a Polish National Icon. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 19–39.
- LEERSSEN, JOEP, 2006: Nationalism and the Cultivation of Culture. *Nations and Nationalism* 12, št. 4, str. 559–578.
- LEERSSEN, JOEP, in ANN RIGNEY (ur.), 2014: *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- MIHĂILESCU, CĂLIN-ANDREI, 2010: Mihai Eminescu: The Foundational Truth of a Dual Lyre. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 86–96.
- NEUBAUER, JOHN, 2010: Petőfi: Self-Fashioning, Consecration, Dismantling. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 40–55.
- NORA, PIERRE, 1989: Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, št. 26, str. 7–24.
- OZOUF, MONA, 1991: *Festivals and the French Revolution*. Prev. Alan Sheridan. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- PENČEV, BOYKO, 2010: Hristo Botev and the Necessity of National Icons. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 117–127.
- PLACHTA, BODO, 2008: Remembrance and Revision: Goethe's Houses in Weimar and Frankfurt. V: Hendrix (ur.) 2008, str. 45–60.
- PRENDERGAST, THOMAS A., 2004: *Chaucer's Dead Body: From Corpse to Corpus*. New York: Routledge.
- PYNSSENT, ROBERT B., 2010: Mácha, the Czech National Poet. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 56–85.
- QUINAULT, ROLAND, 1998: The Cult of the Centenary, c. 1784–1914. *Historical Research* 71, št. 176, str. 303–323.
- RIGNEY, ANN, 2011: Embodied Communities: Commemorating Robert Burns, 1859. *Representations*, št. 115, str. 71–101.
- RIGNEY, ANN, 2012: *The Afterlives of Walter Scott*. Oxford: Oxford University Press.
- RIGNEY, ANN, in JOEP LEERSSEN, 2014: Introduction: Fanning Out of Shakespeare. V: Joep Leerssen in Ann Rigney (ur.): *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Str. 1–23.

- ROSENTHAL, MICHAEL, 2008: Shakespeare Birthplace in Stratford: Bardolatry Reconsidered. V: Hendrix (ur.) 2008, str. 31–44.
- SLAPŠAK, SVETLANA, 2010: Petar II Petrović Njegoš: The Icon of the Poet with the Icon. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 110–116.
- STEWART, NEIL, 2014: Pushkin 1880: Fedor Dostoevsky Voices the Russian Self-Image. V: Joep Leerssen in Ann Rigney (ur.): *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Str. 203–223.
- TERESKINAS, ARTURAS, 2010: Gendering the Body of the Lithuanian Nation in Maironis's Poetry. V: Cornis-Pope in Neubauer (ur.) 2010, str. 183–192.